

УДК 347.1

DOI: 10.26565/2075-1834-2019-28-07

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Мічурін Є. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н.Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4,
e-mail: michurin@karazin.ua
orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

АНОТАЦІЯ: у статті аналізуються методи, що застосовуються у наукових дослідженнях з цивільного права. Зокрема: діалектичний метод, формально-логічний метод, системно-структурний метод. Досліджено особливості цих методів. Надаються аргументи, що діалектичний метод є найбільш загальним при проведенні юридичних досліджень. Інші методи наукового пізнання доповнюють діалектичний метод, впливають з нього. Формально-логічний метод дозволяє зрозуміти логіку норми права та її побудову. Системно-структурний метод враховує природу досліджуваного явища, систему цінностей та пріоритетів.

У статті висвітлені окремі аспекти методології науки цивільного права.

Діалектичний метод є глобальним, що у різних галузях знань дозволяє досягти прогресивних результатів. Формально-логічний метод є традиційно важливим у праві. Він дозволяє логічно застосувати приписи, норми та форму закону до окремих ситуацій. Системно-структурний метод в умовах панування верховенства права дозволяє застосувати закон з позицій справедливості.

При застосуванні діалектичного методу можуть вирішуватися такі наукові завдання: розвиток нового знання через співставлення протилежних наукових позицій; заперечення одних наукових позицій і формулювання інших; поглиблення існуючого уявлення про предмет дослідження.

Формально-логічний метод застосовується при побудові класифікацій в науці, надає можливість додатково виявити особливості окремих правових явищ, їхню правову природу. Формально-логічний метод надає можливість проводити періодизацію явищ у праві. Він, крім того, дозволяє сформулювати зміст правових категорій згідно до їх ознак.

Системно-структурний метод спирається на сутність явища у всьому різноманітті зв'язків, системи цінностей, пріоритетів держави. Головним з них згідно з Конституцією України (ст. 3) є права людини, розвиток яких становить зміст та спрямованість діяльності держави.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: діалектичний метод, формально-логічний метод, системно-структурний метод, методи цивільного права, наука цивільного права.

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

Мичурин Е. А.,

доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин
юридического факультета
Харьковского национального
университета имени В. Н. Каразина,
г. Харьков, 61022, площадь Свободы, 4,
e-mail: michurin@karazin.ua
orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

АННОТАЦИЯ: в статье анализируются методы, применяемые в научных исследованиях по гражданскому праву. В частности: диалектический метод, формально-логический метод, системно-структурный метод. Исследованы особенности этих методов. Приведены аргументы, что диалектический метод является наиболее общим при проведении юридических исследований. Другие методы научного познания дополняют диалектический метод, логически вытекают из него. Формально-логический метод позволяет понять логику нормы права и ее построение. Системно-структурный метод учитывает природу изучаемого явления, систему ценностей и приоритетов.

В статье освещены отдельные аспекты методологии гражданского права как науки.

Диалектический метод является глобальным и в разных областях знаний позволяет достичь прогрессивных результатов. Формально-логический метод традиционно является важным в праве. Он позволяет применить предписания, нормы и форму закона к отдельным ситуациям. Системно-структурный метод в условиях господства верховенства права позволяет применить закон с позиций справедливости.

При применении диалектического метода могут решаться следующие задачи: развитие нового знания через сопоставление противоположных научных позиций; отрицание одних научных позиций и формулирование других; углубление существующего представления о предмете исследования.

Формально-логический метод применяется при построении классификаций в науке, позволяет дополнительно выявить особенности отдельных правовых явлений, их правовую природу. Формально-логический метод позволяет проводить периодизацию явлений в праве. Он, кроме того, позволяет сформулировать содержание правовых категорий с учетом их признаков.

Системно-структурный метод опирается на сущность правовых явлений во всем многообразии связей, системы ценностей, приоритетов государства. Главным из них согласно Конституции Украины (ст. 3) являются права человека, развитие которых составляет содержание и направленность деятельности государства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: диалектический метод, формально-логический метод, системно-структурный метод, методы гражданского права, наука гражданского права.

METHODOLOGY OF CIVIL LAW SCIENCE

Michurin Yevhen,

Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of Civil Law Disciplines
Faculty of Law Kharkiv National
VN Karazin University,
Kharkiv, 61022, 4 Svoboda Square,
e-mail: michurin@karazin.ua
orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

ANNOTATION: the article deals with the methods of scientific researches in civil law such as dialectic, method of formal logic and method of structural system. The characteristics of these methods are also studied. The article supports thesis on dialectic being the most common method in legal researches, while other methods of scientific knowledge complete dialectic and logically derive from it. The method of formal logic allows us to understand the logic of legal norm and its construction. The method of structural system takes into account the nature of research and its value system and priorities.

The article deals with some aspects of civil law methodology.

The dialectical method is considered to be common, allowing to achieve progressive results in different fields of knowledge. The method of formal logic is traditionally important in the legal system, it helps us logically apply the regulations, rules, and forms of law to specific situations. Rule of law is the fundamental principle that allows applying the law as a form of justice by using the method of a structural system.

Using dialectic we can solve scientific problems such as new knowledge development through comparing opposite scientific believes; denial of one scientific theory and formulation of others; deepening theory of researches that already exist.

The method of formal logic allows us to create science classifications, it helps to highlight the features of specific legal action and its nature and it also makes it possible to periodize those actions. Moreover, this method allows formulating the meaning of legal categories according to its characteristics.

The method of the structural system is based on the action matter, value system and priorities of the State. According to the Constitution of Ukraine (article. 3), the most important of them are human rights. The protection of those rights is the main orientation in State existence.

KEY WORDS: dialectical method, method of formal logic, method of structural system, methodology of civil law, civil law.

Методологія науки цивільного права дозволяє систематизувати наукові знання, структурувати їх та сприяє формуванню вірної практики правозастосування. Отже, методологія є основою шляху до пізнання природи будь-якого суспільно-правового явища, найкоротшого та оптимального досягнення відповідних результатів. Сукупність методів наукового пізнання має застосовуватися у системі і комплексно, в співвідношенні філософських і спеціально-наукових методів, кожен з яких обирається в залежності від сутності та специфіки окремої наукової проблеми.

Раніш вже робилися спроби проаналізувати методологію цивільного права. Зокрема, Н.С. Кузнецова приділила увагу методологічним засадам цивільного права та визначила їхню важливість для його розвитку [1, с. 200-216]. Р.Б. Шишка зосередив увагу на методології наукового дослідження [2, с. 322-340]. Утім враховуючи важливість проблеми подальші дослідження у цьому напрямку мають продовжуватись.

Метою цієї статті є висвітлити окремі аспекти методології цивільного права як науки, що стосуються застосування діалектичного, системно-структурного та формально-логічного методів. Завданнями – виділити ті риси, що притаманні застосуванню діалектичного, системно-структурного та формально-логічного методів у цивільному праві.

Співвідношення наукових методів та методів галузі цивільного права знаходиться в їхньому взаємному доповненні. Диспозитивність цивільного права як загальна методологічна засада побудови цивільного законодавства є його системною та природною рисою, в основі якої знаходиться приватний інтерес. Утім, для розвитку цивільного права як науки гармонічно застосовуються методи, що

дозволяють просунути уявлення про цю галузь права, якісно вдосконалити її для кращого задоволення того самого приватного інтересу у кінцевому випадку. Застосування наукових методів пізнання є актуальним не лише у теорії цивільного права, але й у практиці правозастосування, оскільки дозволяє застосувати закон вірно до окремих ситуацій, що виникають у реальному житті.

Діалектичний, системно-структурний та формально-логічний методи у науці цивільного права серед інших характеризуються наступним. Діалектичний метод є глобальним, що у різних галузях знань дозволяє досягти прогресивних результатів. Формально-логічний метод є традиційно важливим у праві, оскільки дозволяє застосувати приписи, норми, форму закону до окремих випадків правозастосування. Системно-структурний метод у сучасній юриспруденції, в умовах панування верховенства права дозволяє застосувати закон з позицій справедливості.

Характеризуючи окремі наукові методи цивільного права слід зазначити, що діалектичний метод є найбільш загальним, що застосовується не лише у праві, але й у інших науках. Цей метод полягає у виявленні, співставленні та протилежних за своєю природою явищ, які прийнято називати тезою та антитезою. За допомогою аналізу спільних та відмінних рис тези та антитези виявляються їх спільні та відмінні риси, особливості, що дає можливість здійснити синтез наукового знання, прийти до певного результату, сформулювати обґрунтований висновок. Діалектичний метод також дає можливість виявити перехід кількісних змін явища в якісні, які виявляються при його застосуванні.

При проведенні юридичних досліджень діалектичний метод є одним з провідних, інші методи наукового пізнання (в тому числі, формально-логічний, системно-структурний) доповнюють діалектичний метод. Діалектичний метод передбачає застосування всієї гами методів наукового пізнання разом з ним в якості доповнення.

Найбільш простий і відомий раніше формулюванням діалектичного методу була фраза, що цей метод втілюється в єдність і боротьбу протилежностей. Як правило, всебічний аналіз різних за своєю природою точок зору зводиться до зіткнення двох протилежних істотних позицій - тези та антитези. У найбільш формалізованому вигляді діалектичний метод має структуру: «теза → антитеза → аналіз → синтез».

Отже, вихід на нове знання в діалектиці проявляється в умовному зіткненні тези і антитези як: а) двох протилежних явищ; б) протилежних наукових позицій; в) протилежних груп наукових поглядів. При застосуванні у праві можливий також варіант, коли на протигагу єдиної або переважної певної позиції або точки зору на ту чи іншу юридичну явище, висувається альтернативна позиція. Так, С.А.Сліпченко на протигагу переважної в науці позиції про відсутність оборотоздатності особистих немайнових благ висунув альтернативну позицію (метод альтернатив) про можливість такого обороту. Проаналізувавши тезу (відсутність оборотоздатності особистих немайнових благ) і висунути їм альтернативу (антитеза) він прийшов, по суті, до компромісного між двома крайніми позиціями висновку про те, що окремі особисті немайнові блага можуть бути в деякій мірі оборотоздатні [3, с. 92-113]. У такому варіанті протилежна позиція ґрунтується на певній аргументації, передбачає антитезу, що базуються на аргументах, які загалом піддають попередню позицію сумніву.

У правовій науці нові аргументи в найбільш глобальному вигляді обумовлені зміною економічної формації суспільства (як базису юридичних конструкцій), що є підставою для формулювання нової позиції. Зміна економічної формації в країні призводить до можливості формування нової юридичної моделі права власності на землю, яка передбачила в Україні наявність приватної власності на земельні ділянки на відміну від УРСР, де земля перебувала у власності держави. Те ж можна сказати про інші види майна – квартири, інше житло (за невеликим виключенням), підприємства як цілісні майнові комплекси.

Застосування діалектичного методу як одного з провідних методів на шляху наукового пізнання не залежить від тимчасових історичних, економічних, політичних та інших умов, що вказує на його універсалізм. Так, концепція пріоритету приватної власності може бути протиставлена концепції примату державної власності (остання існувала в УРСР). Концепція розвитку прав людини може бути протиставлена концепції пріоритету державних інтересів перед інтересами особистості. Порівняння цих концепцій дозволяє будувати систему законодавства залежно від конкретних історичних чи політичних умов, у яких опиняється держава на певному етапі свого розвитку.

Таким чином, при застосуванні діалектичного методу можуть вирішуватися як локальні, так глобальні наукові завдання, зокрема: розвиток нового знання через співставлення протилежних наукових позицій; аргументоване заперечення одних наукових позицій і формулювання інших; поглиблення на основі останніх існуючого уявлення про предмет дослідження.

Аналіз і синтез є важливими методами наукового пізнання і гармонійно взаємодіють при їх спільному застосуванні в діалектичному методі. Пов'язано це з тим, що аналізувати і синтезувати факти в правовій науці прийнято з урахуванням позицій, серед яких нерідко існують протилежні, неузгоджені.

Відносна недослідженість окремих проблем юридичної науки виникає з різних причин, наприклад, з прийняттям нових нормативних актів галузевого значення (ЦК України). Це дає підстави для активного наукового пошуку в певному напрямку юридичної науки, що пов'язано з необхідністю поглиблення

уявленнь про правову природу того чи іншого явища, важливістю порівняльного правознавства, моделювання, виявлення закономірностей і тенденцій розвитку юридичних інститутів, можливостей їх вдосконалення.

Синтез знання (існуючих наукових позицій, практики застосування чинного законодавства (в тому числі інших країн), історичних джерел, статистичної інформації за допомогою аналізу, який в свою чергу спирається на формально-логічний, історичний та інші методи наукового пізнання), дозволяє досягти нового наукового результату, сформувавши нову позицію з урахуванням інших, в тому числі протилежних за своєю суттю, узгодити існуючі суперечності.

Формально-логічний (формально-юридичний) метод в праві спирається на вивчення форми права. Він нерідко застосовується при створенні юридичних категорій, коли з окремих ознак формується в ціле загальне формулювання, дається поняття юридичної явища.

Формально-логічний метод передбачає застосування норми права без суб'єктивізму, зайвого «людського фактору», що допомагає зрозуміти логіку норми права, її побудови. Формалізм в праві виконує важливу функцію, завдяки якій публічний орган не може тлумачити закон занадто широко, невинувато розширюючи при цьому свої повноваження. Це не означає, що такий підхід не застосовний для відносин з участю фізичних осіб. Багато ситуації правозастосування можна розв'язати за допомогою формально-логічного методу. Як зазначається в літературі, в основі такого підходу - ідеали юридичного позитивізму з урахуванням формальних цінностей правового передбачення і впевненості без звернення до зупинено орієнтованим цінностям права [4, с. 16]. У той же час, формалізм в сучасному праві неприпустимий, коли, наприклад, окремі підзаконні акти невинувато розширюють повноваження державного органу в порівнянні з законом. Це спотворює саму ідею права, покладену в його основу засаду справедливості. Не можна формально застосовувати закон, коли це йде врозрід з базовими правами людини, справедливістю та розумністю.

Формально-логічний метод застосовується при побудові класифікацій в науці. Будь-яке наукове дослідження спирається на факти, але вони настільки численні, що без їх аналізу, класифікації і головне - узагальнення неможливо не тільки визначити тенденції розвитку явищ і процесів реального життя, але навіть розібратися в них [5, с. 63]. Класифікація в науці надає можливість додатково виявити особливості окремих правових явищ, їхню природу і властиві їм характерні риси. Тому класифікація є необхідною стадією побудови системи у правовому дослідженні.

Формально-логічний метод надає можливість проводити періодизацію явищ у праві. Так, М.К.Галаянтіч провів періодизацію становлення житлового права в Україні з 1917 по 2006 роки у п'ять основних етапів [6, с. 5], що надало йому можливість розмежувати різні підходи законодавця до вирішення житлової проблеми.

Системно-структурний метод спирається на сутність явища у всьому різноманітті зв'язків, системи цінностей, пріоритетів держави, головним з яких згідно з Конституцією України (ст. 3) є права людини, розвиток яких становить зміст діяльності держави. Так, за формою норма права може бути витлумачена формально-логічним методом. Утім якщо застосування норми права у окремому випадку порушує права людини, слід застосовувати системно-структурний метод. З огляду на, що право базується на принципах охорони прав людини, норма, що порушує ці права застосовуватися не повинна з посиланням на базові норми права, зокрема, ст. 3 Конституції України, ст. 3 ГК України (справедливість, розумність). Встановити зв'язок між базовими та окремими нормами права дозволяє системно-структурний метод. На підтвердження цього у літературі зазначається, що застосування інститутів гармонізації правовідносин дедалі більше піднімає соціальну функцію держави, яка визнає верховенство права і повинна його дотримуватись як цілеспрямованої політики подолання конфліктів, забезпечення пріоритетів у досягненні ідей демократичного суспільства [7, с. 120-121].

Системно-структурний метод дозволяє дослідити внутрішній зміст і структуру правового явища, тобто підходити до нього багатогранно, в усьому різноманітті суспільно-правових зв'язків і аспектів, що його створюють. Він надає можливість встановити внутрішні елементи механізму, що існують у праві в цілому, є його базисом – з одного боку із окремими нормами і правовими ситуаціями – з іншого боку. Застосування системно-структурного методу надає можливість не застосовувати право суто формально, без винятків, які також впливають на справедливість як одну з базових основ юриспруденції в цілому. Так, Р.А.Майданік пише про те, що існує доктрина «добудови» права, яка, зокрема передбачають застосування норми права або відхід від неї (в тому числі при винесенні рішень судами) у разі застосування принципів права [8, с. 103]. Суд, в тому числі, першої інстанції має право відступити від правової позиції, викладеної в висновках ВСУ, з одночасним викладом відповідних мотивів. Офіційне тлумачення норми права не є догмою і може бути подолано, коли обставини справи свідчать про істотно іншому характері правовідносин, які відображені в офіційному тлумаченні норми права. Саме застосування системно-структурного методу дозволяє індивідуально, з урахуванням специфіки правовідносин і із застосуванням принципів права вірно здійснити правозастосування.

Так, у ніч на 8 березня у одному з міст деякий молодий чоловік в супроводі оркестру співав серенади під вікном багатоповерхівки, де жила його кохана дівчина. Черговий наряд патрульної служби, який приїхав за викликом сусідів, дізнавшись, у чому причина порушення громадського порядку (і одночасно житлового законодавства про порушення спокою мешканців багатоквартирного будинку після 23 годин), не став складати протокол про адміністративне правопорушення. Наведений приклад показує, що не завжди при порушенні норми закону застосовується санкція норми права, а особа залучається до відповідальності. Якщо ситуація підпадає під виключення з урахуванням усіх обставин справи, це є підстава для застосування системно-структурного методу. У наведеному випадку мав місце швидше казус не з метою порушення громадського порядку, а з цілком благородними намірами і почуттями, тому з огляду на винятковість випадку суспільна небезпека діяння (порушення тиші у нічний час) в цьому випадку була не висока.

Застосування системно-структурного методу може відбуватися при дослідженні взаємодії об'єктивного та суб'єктивного цивільного права. Так, при правозастосуванні у судових рішеннях іноді простежується ігнорування норм про обмеження права. При здійсненні суб'єктивного цивільного права відбувається трансформація можливості особи діяти певним чином в конкретні права і обов'язки, які втілюються в окремих правовідносинах, що виникають між суб'єктами громадянського права. Тому суб'єктивне цивільне право нерозривно пов'язане із забезпеченням законом можливостей його здійснення. Цінність будь-якого суб'єктивного права полягає не тільки в його наявності, а в можливості здійснення цього суб'єктивного права.

На практиці зустрічається не повне правозастосування, що може призвести до порушення суб'єктивних прав громадян. Так, у м. Миколаєві виник спір між місцевими органами самоврядування та ТОВ «Ц.-п.», якому був переданий в оренду цілісний майновий комплекс «Парк Перемоги» [10]. Орендар був зобов'язаний при реконструкції парку інвестувати до 100 млн. доларів США в будівництво торгово-розважального комплексу, аквапарку, яхт-клубу. У листопаді 2007 р тимчасова депутатська комісія виявила ряд порушень у виконанні договору орендарем. Зокрема, з'ясувалося, що освоєння площ, запланованих під забудову, призвело б до знищення значної частини зеленої зони парку. 9.08.2007 року Господарський суд Миколаївської області, при розгляді позову ТОВ «Цунамі-південь» до міської ради міста Миколаєва, ухвалив таке рішення: «Зобов'язати міська рада в особі Миколаївського міськвиконкому укласти договір оренди земельної ділянки з ТОВ« Цунамі-південь »згідно з проектом землеустрою». Оскільки депутати міськради не дали згоду на укладення договору, міський голова спочатку утримувався від підписання договору оренди. Утім позивач 22.11.2007 року надав рішення суду до виконання у державну виконавчу службу. Міський голова був вимушений виконати рішення суду та підписав договір 11.12.2007 року. Тут формальний підхід і зосередження суду на суб'єктивному цивільному праві без урахування норм закону, якими встановлено обмеження, завадили в прийнятті обгрунтованого рішення у вказаній справі. Рішення було прийнято виключно на підставі норм договірної права, без урахування існуючих обмежень в громадських інтересах. Виникла небезпека суспільним інтересам, під загрозою знищення опинилася значна частина зелених насаджень паркової зони, порушені екологічні права громадян, що суперечить ст. 50 Конституції України. Остання мала застосовуватися судом для обмеження діяльності господарюючого суб'єкта. Отже, вкрай важливо при визначенні особливостей здійснення суб'єктивного цивільного права враховувати встановлені обмеження.

Отже, норми цивільного права не тільки повинні наділяти осіб суб'єктивними правами, але і забезпечувати здійснення цих прав. У певних випадках для забезпечення можливості здійснення суб'єктивного цивільного права однією особою в нормі права має міститися обмеження прав іншої особи, яке забезпечує здійснення права першим.

Таким чином, є підстави для того, щоб зробити такі висновки.

1. Діалектичний метод є найбільш загальним при проведенні юридичних досліджень, інші методи наукового пізнання природно доповнюють діалектичний метод, впливають з нього. Слід зазначити важливість застосування діалектичного методу при проведенні досліджень в юриспруденції як загального методу наукового пізнання, що дозволяє брати за основу різні, в тому числі протилежні за своєю сутністю наукові підходи та шляхом синтезу існуючих знань виходити на нове наукове знання, конкретні результати, що мають як теоретичний, так і прикладний характер.

2. Формально-логічний метод передбачає застосування форми права гранично без зайвого суб'єктивізму, що дозволяє зрозуміти логіку норми права, її побудову. Цей метод застосовується при здійсненні класифікацій у науці, періодизації правових явищ, визначенні юридичних дефініцій.

3. Системно-структурний метод базується на з'ясуванні природи досліджуваного явища в усьому різноманітті зв'язків, існуючій системи цінностей та пріоритетів. Він дозволяє застосувати основні ціннісні підходи, що існують у праві з окремими нормами і правовими ситуаціями. Застосування системно-структурного методу дає змогу відійти у необхідних випадках від суворого формалізму права у разі якщо є винятки, які впливають на справедливість як одну з базових основ права, стосуються

досягнення панування верховенства права. Поряд з іншими методами наукового пізнання застосування системно-структурного методу є необхідним при дослідженні зв'язків об'єктивного і суб'єктивного цивільного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнецова Н.С. Методологічні засади сучасного цивільного права України: предмет, метод, принципи, система // Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярослави Миколаївни Шевченко). – К.: АртЕк, 2017. – С. 200-216.
2. Шишка Р.Б. Організація наукових досліджень та підготовки магістерських і дисертаційних робіт: навчальний посібник. – Х.: Еспада, 2007. – 368 с.
3. Слипенченко С. А. Метод альтернатив в розвитку учения о личных неимущественных правах // Методология исследования проблем цивилистики : сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина – Харьков : Право, 2017. – 432 с.
4. Хворостянкіна А. В. Юридична аргументація в англо-саксонській та романогерманській правових системах: методологічні засади порівняльного аналізу // Наукові записки НУКМА. Юридичні науки. 2012. Т. 129. С. 16.
5. Рузавин Г. И. Методология научного познания. М.: Юнити, 2005. С. 61–67.
6. Галянтіч М.К. Приватно-правові засади реалізації житлових прав громадян в Україні : автореф. дис... докт. юрид. наук. – К: КНУ імені Тараса Шевченка. – 48 с.
7. Селіванов А.О. Верховенство права в конституційному правосудді: Аналіз конституційної юрисдикції. – К.; Х.:Акад. прав. Наук України, 2006. – 136 с.
8. Майданик Р. Основи аргументації рішення суду в цивільному судочинстві України // Право України. 2016. № 10. С. 103.
9. Вечерний Николаев. URL: www.vn.mk.ua/stories.php?id=2477.

REFERENCES

1. Kuznecova N.S. Metodologichni zasady suchasnogo civil'nogo prava Ukraïni: predmet, metod, principii, sistema // Spogadi pro Ljudinu, Vchenogo, Civilista-epohu (do 85-richchja vid Dnja narodzhennja akademika Jaroslavni Mikolaïvni Shevchenko). – K.: ArtEk, 2017. – S. 200-216.
2. Shishka R.B. Organizacija naukovih doslidzhen' ta pidgotovki magistrsk'ih i disertacijnih robit: navchal'nij posibnik. – H.: Espada, 2007. – 368 s.
3. Slipchenko S. A. Metod al'ternativ v razvitii uchenija o lichnyh neimushhestvennyh pravah // Metodologija issledovanija problem civilistiki : sb. st., posvjashh. pamjati prof. A. A. Pushkina – Har'kov : Pravo, 2017. – 432 s.
4. Hvorostjankina A. V. Juridichna argumentacija v anglo-saksons'kij ta romanogermans'kij pravovih sistemah: metodologichni zasadi porivnjal'nogo analizu // Naukovi zapiski NUKMA. Juridichni nauki. 2012. T. 129. S. 16.
5. Ruzavin G. I. Metodologija nauchnogo poznanija. M.: Juniti, 2005. S. 61–67.
6. Galjantich M.K. Privatno-pravovi zasadi realizacii zhitlovih prav gromadjan v Ukraïni : avtoref. dis... dokt. jurid. nauk. – K: KNU imeni Tarasa Shevchenka. – 48 s.
7. Selivanov A.O. Verhovenstvo prava v konstitucijnomu pravosuddi: Analiz konstitucijnoï jurisdikcii. – K.; H.:Akad. prav. Nauk Ukraïni, 2006. – 136 s.
8. Majdanik R. Osнови argumentacii rishennja sudu v civil'nomu sudochinstvi Ukraïni // Pravo Ukraïni. 2016. № 10. S. 103.
9. Vechernij Nikolaev. URL: www.vn.mk.ua/stories.php?id=2477.